

STUDENȚI DIN ROMÂNIA LA UNIVERSITĂȚILE STRĂINE ÎN PERIOADA 1919-1944*

Irina Nastasă-Matei**

Abstract: *This article aims to provide some remarks on the migration of the young people from Romania to foreign institutions of higher education in the interwar period and during the World War II. The main purpose was to establish the motivation of the Romanian students for going to study abroad, as well as the quantitative evolution of the phenomenon.*

Keywords: peregrinatio academica, higher education, ethnic minorities, cultural exchange, cultural politics.

Tematica privind fenomenul de *peregrinatio academica* a tinerilor din România către instituții de învățământ superior străine în perioada interbelică și în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial este una deosebit de complexă și poate fi cu greu tratată pe deplin, chiar și într-o lucrare de proporții extinse. În ciuda titlului generos, articolul de față urmărește să ofere doar câteva repere privind această migrație studențească, punând accentul pe motivațiile plecării tinerilor din România la studii în străinătate și pe evoluția cantitativă a fenomenului. Deși nu și-a propus în mod expres, cercetarea de față a scos la iveală și aspecte legate de politicile culturale față de studenții statului român în perioada 1919-1944. Dar acest din urmă subiect urmează a fi abordat mai pe larg într-o lucrare viitoare.

Politica statului român față de migrația studențească a fost în perioada interbelică haotică și incoerentă, marcată de problemele economice, naționalism și evoluțiile de pe scena politică internațională.

Autoritățile române astăzi acordau burse, mâine le suspendau¹, chiar și în cazul studenților aflați deja în străinătate, care aflau brusc că nu își mai pot continua studiile, nu mai pot obține diploma sau că nu vor mai primi bani nici măcar pentru a se întoarce în țară. De altfel, nu sunt clare nici măcar perioadele exacte ale suspendării bursei, unele documente menționând anul 1932, altele anul

* Cercetarea a fost finanțată de CNCS – UEFISCDI, în cadrul proiectului de cercetare PN-II-ID-PCE-2011-3-0841; titlul proiectului: *Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848-1948) / Dincolo de frontiere: aspecte ale istoriei culturale și intelectuale a Transilvaniei (1848-1948)*; director de proiect: Carmen Andras.

** Dr., Universitatea din București; irina_nastasa@yahoo.com

¹ De exemplu, dacă în 1921 Ministerul Educației finanța 807 bursieri români în străinătate, numărul lor se va diminua la 278 în 1927, iar din anii 1932-33 statul nu va mai acorda burse în străinătate decât prin intermediul unui număr limitat de instituții (precum cele două școli române din Italia și Franța), cu siguranță din cauza crizei economice de atunci.

1933, dar existau bursieri finanțați de Ministerul Educației și în anii următori. Cât privește sincopetele în onorarea angajamentelor statului sub forma stipendiilor, acestea au fost aproape permanente, neexistând practic niciun an între 1920-1940 în care să nu existe plângeri ale studenților aflați la studii în străinătate referitoare la întârzierea primirii burselor, la situațiile umiltoare în care se aflau sub raport existențial din acest motiv etc.

Statul avea nevoie de specialiști în diverse domenii și de o elită academică performantă. De aceea, finanța sau cel puțin facilita plecarea la studii în străinătate a tinerilor care doreau să se specializeze în domenii care nu se studiau în țară. Pe de altă parte, de multe ori era considerată o jignire la adresa instituțiilor de învățământ superior românești dacă un tânăr dorea să urmeze cursuri în Occident, invocându-se existența unor școli similare în România. Se întâmpla de multe ori ca aceștia să nu primească valuta necesară sau să li se refuze eliberarea pașapoartelor de studii. De obicei, în această situație erau minoritarii, precum maghiarii ori sașii, care în mod tradițional mergeau la studii în Germania, indiferent dacă disciplina respectivă se studia sau nu în România.

Odată primite pașaportul, viza, valuta (și, în cazurile fericite, dar puține, o bursă), problemele acestor tineri cu autoritățile române și cu birocrăția de aici păreau rezolvate. Nimic mai departe de adevăr. La întoarcere, mulți dintre ei aveau dificultăți în ce privește echivalarea diplomelor, mai ales dacă aparțineau unei minorități sau dacă studiaseră medicina ori farmacia. Prin controlul exagerat al echivalării diplomelor și prin birocrăția care făcea ca acest proces să fie dificil, îndelungat și costisitor, se urmărea un control al accesului la profesii și poziții al tinerilor întorși în țară, principalul obiectiv al autorităților fiind diminuarea numărului de minoritari în profesiile liberale (îndeosebi avocatură, medicină și farmacie), în diverse industrii, acolo unde puteau face o veritabilă concurență partenerilor autohtoni.

De ce era politica statului față de plecarea la studii în străinătate atât de incoerentă, iar măsurile luate deseori contradictorii? Deoarece miza autorităților române nu era crearea unor universități performante sau a unor elite competente, la nivelul celor din Occident, ci crearea unor universități *naționale* performante și a unor elite *naționale* competente. Iar în condițiile în care minoritarii, cu precădere sașii și evreii, erau cei care alcătuiau majoritatea studenților din România la universitățile occidentale, autoritățile române oscilau între a încuraja, pe de o parte, și a pune piedici migrației studențești din România către Occident, pe de alta.

Până în 1938, nu s-a făcut din punct de vedere legal vreo distincție etnică între tinerii din România care plecau la studii în străinătate. Ei erau toți cetățeni români, indiferent dacă erau de religie mozaică sau de etnie germană, maghiară etc. Abia din acest an politica de românizare va deveni agresivă. Se vor introduce legile rasiale, iar cea mai mare parte a populației evreiești își va pierde cetățenia. Din acest an, la orice cerere de valută, pașapoarte sau viză va trebui atașat un certificat de naționalitate. În acest fel se va limita numărul studenților evrei în străinătate, din

1940 nemaiplecând niciunul, evreii aflați în instituțiile superioare străine fiind acolo din perioada anterioară (majoritatea nu se vor mai întoarce niciodată în țară). În contextul apropierii politice și ideologice dintre România și Germania, dacă anul 1940 va marca încetarea plecării la studii în străinătate a tinerilor evrei din România, din acest an un și mai mare număr de tineri sași vor urma cursurile instituțiilor de învățământ superior din Reich.

Motivații ale plecării tinerilor din România la studii în străinătate

Beneficiind sau nu de ajutor din partea statului, fiind sau nu confrunțați cu birocrăția excesivă și cu politica contradictorie a acestuia, este cert faptul că numărul tinerilor din România care plecau să studieze la instituții de învățământ superior occidentale a crescut după încheierea Primului Război Mondial, din mai multe motive, dintre care mai semnificative ar fi:

1) *Amplificarea la nivel internațional a relațiilor culturale, colaborării inter-academice și schimbului de studenți.*

2) *Creșterea după 1918 a proporției populației minoritare în cadrul statului român, membrii unor grupuri etnice plecând în mod tradițional la studii în străinătate sau alegând după 1918 această variantă datorită naționalizării universităților, impunerii limbii române ca limbă de studiu și discriminării etnice din cadrul instituțiilor superioare românești.*

Odată cu 1918 și cu intrarea sub administrație românească a Transilvaniei, Bucovinei și Basarabiei, regiuni eterogene din punct de vedere etnic, s-a modificat procentul de populație minoritară în cadrul statului, aceasta devenind aproape de 30%. Dacă până la Unire în Vechiul Regat singura minoritate mai însemnată erau evreii, odată cu 1918 intră în componența statului și alte populații minoritare, cele mai importante din punct de vedere numeric fiind germanii și maghiarii. O mare parte dintre tinerii care aparțineau acestor minorități vor alege să frecventeze în perioada 1918-1944 instituții de învățământ superior din străinătate, în detrimentul celor românești.

Germanii, atât cei din Transilvania, cât și cei din Bucovina, obișnuiau încă din secolul al XIX-lea să frecventeze instituțiile superioare de limbă germană, fie din Imperiul austro-ungar, fie din Germania. După 1918 Germania va fi cea care va prevala. De altfel, după Primul Război Mondial se realizează o trecere de la atașamentul față de Imperiu la cel față de Germania, în contextul dezmembrării celui dintâi, dar și al unei politici tot mai accentuate a celui de-al doilea privind minoritățile germane din Europa. Mai ales după 1933 sașii s-au bucurat de atenția celui de-Al Treilea Reich, întrucât liderii naziști îi considerau un instrument pentru creșterea influenței Germaniei în statele din această zonă. Tendința cunoscută ca „Drang nach Osten” marca interesele economice și strategice crescute ale Germaniei în această regiune. În acest context, s-a mărit numărul de burse oferite

etnicilor germani care, au căpătat reduceri la taxele de școlarizare, fiind înființate chiar cantine și cămine speciale pentru ei, la prețuri foarte mici², beneficiind de fonduri de la statul german pentru susținerea propriilor organizații, pentru tipărirea unor publicații proprii etc. Astfel, cea mai mare parte dintre sașii care urmau studii superioare o făceau în Germania, iar o mare parte dintre studenții din România înscriși la școlile superioare din Reich erau etnici germani.

Maghiarii din Transilvania sunt un alt grup etnic consistent, intrat la 1918 sub autoritate românească. Ca cetățeni ai Imperiului austro-ungar, majoritatea celor care au urmat studii superioare o făcuseră fie la Universitatea „Ferenc József” din Cluj, fie la cea din Budapesta, fie la diverse alte școli superioare de pe teritoriul Ungariei (așa-numitele „Academii”). În perioada interbelică, datorită inexistenței unor relații culturale oficiale între Ungaria și România, tinerii maghiari de la noi nu vor mai putea studia aici decât cu riscul de a nu le fi recunoscută diploma, sau doar dacă voiau să se stabilească definitiv în țara vecină. Așadar, ei vor avea de ales între a frecventa universitatea clujeană, acum românizată, o altă universitate din România sau să plece la studii în străinătate. Și vor fi destul de mulți tineri maghiari care vor alege ultima variantă.

Evreii erau, mai ales după 1918, foarte prezenți în universitățile din România. Odată cu emanciparea, teoretic aceștia puteau deține orice funcție în stat, ceea ce a determinat ca o mare parte dintre ei să se înscrie la studii în învățământul superior. Numărul lor în universitățile românești a crescut astfel, ajungând la apogeul mijlocului anilor '20. În această perioadă, la Facultatea de Drept din București, 10-15% dintre studenți erau evrei, în Iași și Cernăuți procentul lor ajungând până la 20-30% la aceeași facultate. De asemenea, la Facultatea de Medicină din București evreii constituiau între 25 și 35% din totalul studenților, în Iași procentul lor la această facultate ajungând până la 80% în anul 1931/32³. Acestea sunt proporții semnificative, de supra-reprezentare, cu atât mai mult cu cât populația evreiască a României, conform recensământului din 1930, era de doar 4%.

Odată cu creșterea numărului de tineri evrei din instituțiile superioare românești, s-a manifestat și un tot mai acut antisemitism universitar. Studenții doreau impunerea unui *numerus clausus*, cu alte cuvinte limitarea numărului studenților evrei – pe care-i percepeau drept concurență – în învățământul superior românesc. Încă din anii 1919 și 1920 s-a discutat la universitatea din Cluj despre necesitatea impunerii unui *numerus clausus* pentru evrei. În 1921, studenții naționaliști din Asociația Studenților Creștini au fost primii care au cerut luarea unei asemenea măsuri, această pretenție fiind apoi însușită și de către studenții de

² Arhivele Naționale Istorice Centrale (infra: ANIC), București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1381/1942, f. 125.

³ Lucian Nastasă (ed.), *Antisemitismul universitar în România (1919-1939)*, Cluj-Napoca, Edit. Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Edit. Kriterion, 2011, p. 54-55, 66-68.

la Iași, București și Cernăuți. Deși *numerus clausus* nu a fost niciodată adoptat oficial, în fapt a fost activ. Introducerea, de exemplu, în 1933 a unor examinări speciale la admiterea în facultate era de fapt o măsură de limitare a numărului studenților evrei. În plus, pe lângă cererile studenților naționaliști și antisemiți și pe lângă violența la nivel de discurs și ideologie, tinerii evrei din România au fost victime, încă de la începutul anilor '20, ale unor acțiuni tot mai violente îndreptate împotriva lor: de la obligarea evreilor să stea în timpul orelor de curs în bănci speciale, așa-numitele „bănci-ghetou”, interzicerea accesului la cursuri și laboratoare, împiedicarea întrunirilor asociațiilor studențești evreiești, până la bătăi, atacarea imobilelor evreiești, vandalizarea sinagogilor etc.

În acest context, de la mijlocul anilor '20, cea mai mare parte dintre tinerii de religie mozaică din România vor alege varianta studiilor în străinătate, unde mediul universitar le era mai puțin ostil. Italia va fi țara preferată de aceștia, unii studiind în această perioadă și în Franța sau Elveția. Din cele 24 de universități de care beneficia Italia, cele mai frecventate de evreii din România erau cele din Bologna, Padua, Modena sau Roma, domeniul favorit de studiu al acestora fiind medicina⁴. Un articol de ziar din 1927, din Germania, menționa: „Die seit einigen Jahren an den rumänischen Universitäten sich regelmässig wiederholenden judenfeindlichen Ausschreitungen zwingen die jüdischen Hörer, an ausländischen Hochschulen Zuflucht zu suchen. Dabei gehen sie der hohen Valuta wegen nur zum geringen Teil nach Deutschland, Frankreich oder England, dafür aber in Massen auf italienische Universitäten, wo sie auch von den Behörden das grösste Entgegenkommen finden.”⁵ Astfel, pe lângă valuta mai ieftină pentru Italia, decisive în alegerea tinerilor evrei de a studia aici mai erau costul vieții, care era foarte scăzut în comparație cu alte țări occidentale, și faptul că Italia, deși fascistă, se pare că nu manifesta nici un fel de șovinism atunci când era vorba de studenții străini.

Din 1940, în România va fi impus *numerus nullus* privind accesul tinerilor evrei în învățământul superior. În acest an, toți studenții evrei vor fi eliminați oficial din școli și universități. Mai mult, aceștia nu vor mai putea pleca la studii în străinătate, nemaiprimind pașapoarte sau vize de studii, cu atât mai puțin valuta necesară.

Minoritarii constituiau majoritatea între studenții din România care plecau la studii în alte țări. Dintre cererile de echivalare a diplomelor obținute în străinătate, constatăm că era vorba mai ales de germani sau evrei, cea mai mare parte dintre diplome fiind de doctori în drept de la universități din Italia și Franța, îndeosebi de la Roma, Modena, Bologna sau Paris. În ceea ce privește universitățile germane, până în 1936 un număr mai restrâns de studenți din România își definitivaseră

⁴ Cf. ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 546/1934, 535/1935, 627/1936, 909/1940 etc.

⁵ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts Berlin, Fond Bukarest, dos. 138: articol de ziar din 4 februarie 1927, Germania, numele ziarului este indescifrabil.

studiile aici, abia din această perioadă Germania începând să atragă tot mai mulți tineri de la noi. Marea majoritate a celor care studiaseră aici erau minoritari germani, regăsindu-se însă și maghiari din Transilvania, dar și destul de mulți români⁶ (în acest an, spre exemplu, își trimite Iordache Făcăoaru la legalizat diploma de doctorat în antropologie și igienă rasială obținută la Universitatea din München⁷).

3) *Nevoia tot mai mare a statului de specialiști și de elite culturale și științifice competente.*

Odată cu Unirea din 1918, în componența statului român vor intra teritorii cu un procent important de populație minoritară, unde cea mai mare parte dintre elite și funcționari erau „străini”. Ca urmare, se simțea tot mai acut nevoia de specialiști și de funcționari publici foarte bine pregătiți, dar și de elite academice care să se ridice la nivelul celor din Occident. De asemenea, procesul de modernizare prin care trecea țara cerea mereu aflux nou de idei și tehnologie din țările mai dezvoltate din vestul Europei. Un element-cheie al acestui aflux îl constituiau tinerii care, odată întorși de la specializare în străinătate, implementau în țară – de la universități și institute până la fabrici – ceea ce au învățat acolo. De altfel, cea mai importantă condiție pentru primirea unei burse de la Ministerul Educației era ca specializarea să nu poată fi urmată în România, iar bursierii trebuiau să fie ori deja licențiați, ori la nivel de doctorat, pentru a se asigura astfel că tinerii erau competenți și că studiul în străinătate va fi unul de succes.

Aproape că nu exista disciplină în România anilor 1918-1944 ale cărei personalități de marcă să nu fi studiat în străinătate. Mare parte dintre membrii grupului „Criterion”, spre exemplu, se specializaseră la universități străine: Mircea Eliade a studiat 4 ani la Universitatea din Calcutta, Emil Cioran a beneficiat de o bursă a Fundației „Humboldt” pentru a studia doi ani în Germania, fiind apoi bursier în Franța al Institutului francez și al Școlii române de la Fontenay-aux-Roses, Petre Comarnescu s-a specializat în Statele Unite ale Americii, Haig Acterian a frecventat Universitatea din Berlin, Eugen Ionescu și-a trecut doctoratul în Franța, Noica studiind și el în Franța și Germania etc.

Așa cum am menționat, autoritățile încurajau în special tinerii de etnie română să plece la studii în străinătate, pentru ca aceștia să alcătuiască, la întoarcere, o elită „națională”. Iar dovada pentru această politică, neoficială, dusă de statul român ne-o furnizează tocmai cererile de burse ale unor studenți, care menționează drept atu pentru obținerea finanțării calitatea de român, punând-o în contextul mult doritei „românizări” a disciplinei respective. Astfel, spre exemplu, un absolvent al Școlii Tehnice de Textile din București folosea ca argument pentru a primi o bursă la Școala Superioară de Textile din Krefeld, Germania, faptul că era

⁶ Vezi ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 593, 594, 595/1936.

⁷ ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 593/1936, f. 99.

etnic român: „Întrucât aceste ramuri ale industriei textile sunt astăzi exclusiv în mâna străinilor, veți sprijini totodată și acțiunea de românizare a vieții noastre industriale, prin pregătirea atât de necesară a elementului românesc.”⁸ Aceeași argumentație o folosea un tânăr care solicita o bursă de specializare în morărit și panificație la Politehnica din Zürich: „Vă rog, Domnule Ministru, să binevoiți a lua în considerație nevoia pe care o simte azi Industria Morăritului de personal etnic pregătit în această specialitate, azi când această industrie este în plină dezvoltare își pierde o bună parte din valoarea și prestigiul ei aflându-se completamente în mâinile străinilor, eu care am studiat în decursul celor patru ani de școală această problemă a morăritului care face parte din economia națională, găsesc că merită să i se dea o mai mare atenție, observând lipsa pe care o simte țara noastră în elemente pur românești.”⁹

4) *Calitatea studiului în străinătate și prestigiul diplomei* erau alte motive care-i atrăgeau pe tinerii din România către universitățile occidentale. Obținerea unei diplome de la o instituție de învățământ superior occidentală era de multe ori o garanție a unei viitoare cariere de succes, asigurând un post bun și de multe ori mai bine retribuit. Astfel, investiția în studii în străinătate se dovedea adeseori a fi una profitabilă. În cererea pentru o bursă la Institutul Superior Quintino Sella din Biella, Italia, pentru a se specializa în industria textilă, un tânăr scria: „Toți cei din jurul meu sunt străini, care au studiat în școli din Germania, Franța, Italia. Noi, cei care am studiat textilele în țară, nu ne putem compara cu ei, atât din punct de vedere practic, al cunoștințelor de specialitate, cât și ale salariilor cu care sunt plătiți [...] În țară nu avem Școli Superioare textile pentru specialitatea ce îmbrățișez.”¹⁰

Astfel, existau specializări care nu se puteau urma decât la o instituție superioară străină. De exemplu, un număr mare de sași studiau teologia luterană, pentru ca apoi să devină pastori, învățători sau profesori în comunitățile lor din Transilvania. Pastori erau majoritatea personalităților culturale săsești din perioada interbelică, dar și înainte. Și asta deoarece comunitățile săsești erau constituite în jurul bisericilor, care gestionau viața comunitară, religia fiind principalul factor de identitate al germanilor din Transilvania până către sfârșitul anilor '30. Or, în România nu exista nicio universitate la care să se studieze teologia luterană, așa că doritorii frecventau această disciplină în Vest, cu precădere în Germania. De asemenea, subdezvoltarea tehnologică a României și lipsa materialelor de studiu și a dotărilor necesare mai ales științelor exacte făceau ca numeroase ramuri ale industriei, ingineriei, chimiei, fizicii, etc., dar și unele ramuri ale medicinei, să nu

⁸ ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1018/1941, f. 139.

⁹ ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 916/1940, filă nenumărată.

¹⁰ ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 966/1939, vol. II, f. 199-200.

poată fi urmate satisfăcător decât în străinătate. Existau, de asemenea, discipline „tinere”, care abia acum începeau să fie instituționalizate chiar și în Occident, frecventate de tineri români mai curajoși. Un student la Conservatorul din București, spre exemplu, dorea să urmeze dramaturgia: „Această tânără disciplină nu se predă în niciuna dintre facultățile noastre sau în alte părți, numai în Germania în câteva Kunsthochschulen, la Weimar, Berlin, Karlsruhe, Leipzig și în special la Düsseldorf, unde predă Arthur Kutscher, inițiatorul și exponentul perfect al acestei noi științe.”¹¹

În orice caz, plecarea la studii în străinătate, datorită oportunităților oferite de instituțiile superioare occidentale, dar și de mediul cultural efervescent din țările respective și de tradiția culturală de care beneficiau, era un deziderat al multor tineri români. În ianuarie 1938 primul ministru de atunci, Octavian Goga, primea o scrisoare (extrem de patetică) de la un student la Academia de muzică religioasă din București care, printre altele, îi scria: „Vă trimit această cerere sub formă de scrisoare în rândurile ce brăzdează-n verde câmpia, albă, a coalei de hârtie, pe care voi semăna grâul gândurilor, ce încolțește în sufletul unui fiu de țăran. Iubesc arta muzicală; sunt gata oricând să mă jertfesc pentru frumos; literatura mă robește, fără să-mi pot da seama. Mă simt purtat pe aripile unei lumi nevăzute. În sufletu-mi zbuciumat de greul zilei, cântă la infinit aceleași note, caracteristice: *De-aș putea pleca în străinătate* (subl.n.). Dorința mea ar fi să studiez în oricare dintre țările apusene, fie Italia fie Germania, acolo unde educația frumosului și-a căpătat dreptul la viață.”¹²

5) *Relațiile culturale și politice ale României cu alte țări.*

Acestea constituiau un factor important în preferințele tinerilor din România pentru o instituție de învățământ superior sau alta. Astfel, de exemplu, imediat după sfârșitul Primului Război Mondial, puțini tineri din România mai studiau în Germania, cea care se făcea vinovată de izbucnirea războiului¹³. În schimb, odată cu orientarea României, de la mijlocul anilor '30, către Germania nazistă, marea majoritate a studenților din România vor alege să studieze tocmai aici. De ce? În primul rând, avantajele financiare puse la dispoziția studenților de autoritățile germane, care își intensifică odată cu 1935 propaganda culturală în România. Astfel, acordul cultural din 1935 prevedea că statul german va pune la dispoziție anual valută la un preț avantajos pentru 650 de tineri din România care să studieze în Reich, existând ani în care acest număr a fost depășit. De asemenea, se mai oferea finanțare pentru cursuri de vară la universități germane. Un rol important l-a

¹¹ ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 916/1940, filă nenumărată.

¹² ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 761/1938, f. 89.

¹³ Lucian Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Cluj-Napoca, Edit. Limes, 2006, p. 244.

jucat și apropierea ideologică dintre cele două țări. Având în vedere că mare parte dintre studenții români erau naționaliști și antisemiți, mulți fiind legionari, ei plecau la studii în Germania ca într-o a doua țară-mamă. Sașii la fel. Pe deasupra, celelalte două țări preferate înainte de tinerii din România erau Franța – care acum se afla în mare parte sub ocupație germană –, și Italia, unde mergeau de obicei tinerii evrei. Or, după 1940, evreii din România nu vor mai primi pașapoarte de studii, pentru a putea pleca în străinătate. Așa se explică că după 1940 instituțiile de învățământ superior germane vor fi cele care vor atrage 90% dintre tinerii din România care studiau în străinătate.

Pe de altă parte, studenții mergeau să studieze în țări cu care România avea încheiate acorduri culturale, care prevedeau schimburi de studenți, facilități financiare și de valută și instituții care să gestioneze situația lor în străinătate. De asemenea, era extrem de importantă existența unei înțelegeri între România și statul respectiv în privința echivalării diplomelor. În cazul în care echivalarea diplomelor nu era reglementată între cele două țări, exista riscul ca studenții întorși să nu-și poată folosi diploma în țară, și puțini erau cei dispuși să-și asume un asemenea risc (cu excepția celor care plecau hotărâți să rămână în exil). Astfel, spre exemplu, o diplomă de la o universitate ungurească nu avea nicio valoare în România perioadei interbelice, relația tensionată dintre cele două state fiind evidentă și în respingerea oricărui tip de colaborare academică sau de schimb de studenți. Conform unei decizii ministeriale din 14 august 1931, diplomele ungurești nu erau echivalente decât dacă studiile fuseseră începute în 1919/1920 și terminate până în 1925/26, orice diplomă obținută după această dată fiind considerată nulă în România. Motivul invocat de autorități pentru o asemenea decizie era faptul că nici Ungaria nu recunoștea diplomele românești¹⁴. De asemenea, de multe ori cererile pentru obținerea unui pașaport de studii ale unor tineri din România care doreau să studieze în Ungaria erau respinse, întrucât „Ministerul Educației Naționale nu are convenții culturale și nici legături de acest fel cu Ungaria”¹⁵.

6) *Afinitățile culturale, propaganda culturală și ideologică* erau de asemenea factori-cheie în alegerea instituției de învățământ superior. Astfel, folosirea limbii franceze în mod curent în spațiul românesc, precum și apropierea culturală dintre Franța și România pe parcursul secolului 19 și în primele patru decade ale secolului 20 au făcut ca cea mai mare parte dintre tinerii din România să frecventeze, până spre sfârșitul anilor '30, școlile superioare din Franța. Din anii '30 însă, odată cu intensificarea propagandei culturale în țările din Sud-Estul Europei și cu facilitățile tot mai mari acordate studenților străini în Reich, tinerii din România s-au îndreptat, treptat, cu precădere către spațiul german.

¹⁴ ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 461/1932, filă nenumărată.

¹⁵ ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 804/1938, f. 480.

Un rol important în atracția tot mai mare exercitată de instituțiile superioare germane în anii '30-'40 l-au constituit radicalizarea mediului academic românesc și manifestarea de către studenți a unui naționalism și antisemitism tot mai accentuate. Astfel, mulți asemenea studenți, fascinați de ideologia național-socialistă, au plecat la studii în Reich nu doar pentru a se dezvolta din punct de vedere academic și profesional, ci și pentru a experimenta noul tip de politică dus de regimul lui Hitler.

Din anii '20 ai secolului trecut, odată cu accentuarea antisemitismului din universitățile românești, tot mai mulți tineri evrei din România aleg să studieze la instituții de învățământ superior din străinătate. Așa cum remarcă și autoritățile germane în 1927, „wegen der judenfeindlichen Einstellung der rumänischen Studentenschaft auf den Landesuniversitäten die rumänischen Juden im Ausland zu studieren gezwungen seien”¹⁶. Majoritatea evreilor români, atașați de cultura germană și cunoscători ai acestei limbi, vor merge la studii cu precădere în instituții de învățământ superior care aveau germana ca limbă de predare (Germania, Austria, Elveția), cu atât mai mult cu cât până și în Germania antisemitismul din universități era mai puțin violent decât în România¹⁷. După 1933 însă, aceștia se vor reorienta către instituțiile superioare din Italia, mai tolerante față de studenții străini.

În ceea ce-i privește pe sași, cunoașterea limbii și atașamentul pe care-l manifestau față de ceea ce ei numeau „Vaterland”, mai ales după 1918, i-au determinat să urmeze aproape în exclusivitate studii universitare în Germania.

Considerații cantitative

Sunt greu de stabilit cifrele sau procentele exacte în ceea ce privește prezența tinerilor din România la instituțiile de învățământ superior din străinătate. Până și statisticile universitare interne, care se alcătuiau regulat, dar cu mare întârziere, nu sunt prea exacte, lucru de care se plâneau și germanii în 1929, atunci când pregăteau un raport privind prezența sașilor în universitățile românești: „Rumänische Statistiken sind im allgemeinen wenig zuverlässig und, weil nach verschiedensten Gesichtspunkten gearbeitet, unergiebig. Sie erscheinen auch mit grosser Verspätung.”¹⁸ În ceea ce privește statisticile cu studenții din străinătate, acestea se alcătuiau rar, erau destinate doar uzului intern și, de multe ori, se contraziceau, oferind cifre diferite pentru același an școlar. De asemenea, documentele de arhivă sunt, cu precădere pentru perioada 1930-1940, prost întocmite și pline de lacune. O atenție mai mare atât față de arhivarea documentelor de la Ministerul Învățământului, cât și de elaborarea de statistici privind studenții români din străinătate, se va acorda abia din 1941, când materialul arhivistic este mult mai bine organizat și dispunem de mai multe informații, printre altele și în

¹⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts Berlin, Fond Kultur, dos. R64101.

¹⁷ Michael Grüttner, *Studenten im Dritten Reich*, Ferdinand Schöningh, Paderborn, München, Wien, Zürich, 1995, p. 30.

¹⁸ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts Berlin, Fond Bukarest, dos. 138.

contextul unei tot mai mari importanțe acordate studenților în străinătate ca factor de propagandă, dar și datorită izbucnirii războiului și necesității de a se ține evidența tinerilor de cetățenie română, chiar aflați în străinătate, în eventualitatea în care va fi nevoie de ei pe front.

Dinamica plecării la studii în străinătate a tinerilor din România s-a modificat de-a lungul perioadei interbelice, iar apoi în timpul războiului. Țara care va beneficia din 1918 și până către mijlocul anilor '30 de cel mai mare număr de studenți din România va fi Franța, din motivele deja menționate: bunele relații politice pe care le întreținea România cu această țară, intensitatea relațiilor culturale dintre cele două, existența unor acorduri și instituții privind schimbul de studenți, dar și prestigiul universităților franceze, cunoașterea de către români a limbii și afinitățile pe care românii le aveau cu această cultură. Astfel, de exemplu, în 1927 aproximativ 2000 de studenți români studiau la instituțiile de învățământ superior franceze, în vreme ce doar 700 în Germania și 500 în Italia¹⁹. Totuși, se observă deja din a doua jumătate a anilor '20 un trend descendent în privința plecării la studii în Franța.

Dintre tinerii care primeau valută avantajoasă de la statul român pentru studii în străinătate, în anul universitar 1925/26 vor pleca în Franța 272, în 1926/27 263, iar în 1927/28 doar 183. Cu toate acestea, Franța va rămâne prima opțiune a tinerilor din România în toată această perioadă. Pentru Germania, de exemplu, nu vor primi valută avantajoasă în 1925/26 decât 8 studenți, în 1926/27 deja 26, și în 1927/28 29 de studenți, iar pentru Italia 46 în anul 1925/26, 35 în 1926/27 și 28 în 1927/28. Un număr relativ ridicat de tineri vor primi ajutoare în valută pentru a pleca la studii în Anglia: 20 în 1925/26, 22 în 1926/27 și 18 în 1927/28, celelalte țări frecventate de tineri români în a doua jumătate a anilor 20 fiind Belgia, Elveția, Statele Unite, un număr foarte mic de tineri beneficiind de ajutor și pentru a pleca la studii în Austria, Cehoslovacia, Grecia, Suedia, Danemarca sau Olanda²⁰. Explicația pentru faptul că există o diferență atât de mare în această perioadă între numărul total al studenților din România aflați la studii în străinătate și numărul celor care beneficiau de valută avantajoasă îl constituie faptul că în anii '20 acordarea valutei avantajoase nu era reglementată. Cu alte cuvinte, statul român acoperea diferența prețului din propriile sale resurse. Începând cu anii '30, se vor încheia acorduri cu alte state, pentru ca acestea din urmă să subvenționeze diferența dintre prețul valutei pe piață și prețul pe care trebuiau să-l plătească studenții. De aceea, în anii '20 cea mai mare parte dintre tinerii din România trebuiau să-și gestioneze singuri resursele și să facă rost de valută, în vreme ce din anii '30 aproape toți studenții vor primi avantajele de valută, statul român încercând în felul

¹⁹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts Berlin, Fond Kultur, dos. R64101.

²⁰ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts Berlin, Fond Bukarest, dos. 138: Statistische Angaben über die Entwicklung des Ausländerstudiums in Rumänien, 31 octombrie 1929.

acesta să controleze într-o oarecare măsură migrația studențească și țările spre care aceștia se îndreptau, iar statele care ofereau devize asigurându-și astfel atragerea unui număr tot mai mare de studenți străini și, astfel, realizarea unei propagande culturale cât mai de succes.

Dacă Franța a fost beneficiara celui mai mare număr dintre tinerii români care plecau la studii în străinătate în prima parte a perioadei interbelice, lucrurile se vor modifica după 1935. Acest an marchează o apropiere mai mare între România și Germania, încheierea unui acord economic între cele două țări, precum și, ca anexă la acesta, încheierea unui acord cultural. Din 1935, instituțiile superioare din Germania vor fi cele care vor atrage cei mai mulți tineri din România, și asta și datorită faptului că Reich-ul va subvenționa valuta avantajoasă pentru un număr mare de tineri din România, 650 pe an, existând chiar ani în care acest număr va fi depășit. În 1937/38, spre exemplu, vor beneficia de valută avantajoasă pentru Germania 659 de studenți români (și încă 123 care mergeau la cursuri de vară în Reich), pe când pentru Franța doar 364, și câte mai puțin de 100 în celelalte țări. „Cu alte cuvinte în Germania au fost mai mulți studenți decât în toate celelalte țări la un loc. [...] Chiar și numărul de 650 studenți prevăzut în scrisoarea din 23 martie 1935 a fost depășit.”²¹ Iar în anul universitar următor – 1938-39 – și mai mulți tineri din România vor pleca la studii în Reich, primind și facilitățile de valută necesare: dintr-un total de 1672 studenți, 898 vor pleca în Germania, în vreme ce în Franța, Anglia, Elveția, Belgia, Statele Unite, Palestina, Portugalia și Italia la un loc doar 774²².

Odată cu izbucnirea războiului, numărul studenților români la universitățile străine se va diminua. Statul va îngădi accesul tinerilor la valută și la pașapoarte de studii, încercând să-i păstreze în țară pentru a fi înrolați și a lupta în cazul implicării României în război. De asemenea, tinerii care se aflau deja la studii în străinătate vor fi presați fie să-și termine mai repede studiile pentru a se întoarce, fie chiar să se întoarcă înainte de a obține diploma. În acest context, condițiile de a primi aprobarea plecării din țară vor deveni mult mai aspre; nu se vor mai pleca decât cei care aveau stagiul militar efectuat, cei cu derogări, cei care urmau la instituțiile de învățământ superior străine materii care nu se puteau studia în țară sau se aflau la specializare: „În unele țări, ca de exemplu Germania și Anglia, planul de studii este foarte larg. Se socotește că un student universitar nu mai trebuie controlat ca un școlar mai tânăr. Dacă arată o oarecare frecvență, el este liber să studieze cum crede mai bine, fără a fi silit să treacă prea multe examene anuale sau să dea alte dovezi de studii, până în ziua examenului final, când arată

²¹ ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 801/1938, f. 263.

²² ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 968/1940, f. 473-476.

ceea ce a învățat. Această mare libertate (prea largă pentru concepțiile noastre) este una din cauzele pentru care acest Minister socotește că trimiterea unor studenți prea tineri în străinătate nu este de dorit. România având universități și școli superioare de excelentă calitate, este normal ca studentul român (fie el de origine etnică română sau minoritar) să treacă examenele sale de licență, de ingineri, de medici, etc. în țară, plecând la o universitate străină numai pentru *specializare*, și numai după ce va fi trecut aceste prime probe cu succes, dovedind că ar putea urma cu folos studii mai înaintate (doctorat în filozofie, în drept sau inginerie, stagiul la o clinică sau la o mare întreprindere industrială, etc.)”. Li se va permite așadar tinerilor să studieze în străinătate doar „când specialitatea ce a ales el nu poate fi urmată în România, de exemplu ceea ce numesc germanii Betriebswissenschaft, Școli superioare textile sau de lăptărie (cum există în Finlanda)”²³. Rezoluția Mareșalului Antonescu pe un document de la Ministerul Învățământului privind plățile pentru studenți din 1942 suna astfel: „Să se reducă la maximum. Numai prin concurs și numai pentru studii speciale care nu se pot face în țară”²⁴.

Astfel, dacă în anul universitar 1938/39 774 de studenți primiseră valută avantajoasă pentru studii în străinătate (cu excepția Germaniei), în 1939-40 nu vor mai depune cerere pentru acest tip de ajutor decât mai puțin de jumătate (330). Și nici măcar toți acești 330 nu vor mai primi valuta necesară, datorită înăsprii condițiilor de acordare a acesteia²⁵. În 1940, bunăoară, studenții români din Paris ajunseseră să ceară ajutor financiar rectorului Sorbonei, menționând că în vreme ce înainte de 1940 studenții din România erau printre cei mai numeroși tineri străini din Paris, fiind în număr de peste 2000, nu mai rămăseseră să studieze la această universitate decât 40 în anul universitar 1940/41!²⁶

Totuși, diminuarea drastică se va petrece în anul 1942/43. Astfel, dacă în 1941/42 dintr-un total de 1266 de studenți români în străinătate 1146 vor merge în Germania, 54 în Franța, 57 în Italia, 6 în Elveția, unul în Spania, unul în Anglia și unul în Statele Unite²⁷, în 1942/43 în Germania vor mai pleca doar 266, în Italia 14, în Franța 4 și în Elveția 2²⁸. Desigur, aceste cifre nu sunt exacte, ci doar aproximative, ele contrazicându-se de la un document la altul, deși erau emise de

²³ ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1381/1942, f. 132-133.

²⁴ ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1384/1942, f. 2.

²⁵ ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1381/1942, f. 132-133.

²⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, Fond Paris, vol. 341, scrisoare din 29 noiembrie 1940 de la Victor Ianculescu, consul general și director al Oficiului Universitar Franco-Român, către rectorul Universității din Paris.

²⁷ ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1124/1941, f. 368.

²⁸ ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1124/1941, f. 366.

aceeași autoritate. Astfel, într-un document din iulie 1942 (deci pentru anul 1941/42) sunt menționați 1187 (și nu 1266 ca în celălalt document utilizat de noi) de studenți aflați în străinătate, dintre care 1062 în Germania, 55 în Franța, 45 în Italia, 19 în Elveția, și câte unul în Anglia, Statele Unite și Belgia²⁹.

Cert este însă că odată cu mijlocul anilor 30 va înceta preeminența Franței în privința numărului de tineri din România aflați la studii aici, de acum încolo Germania fiind cea care va atrage cel mai mare număr de studenți români. Și această tendință se va accentua în anii următori. Chiar și odată cu izbucnirea războiului și cu limitarea accesului la studii în străinătate a studenților din România, tot Germania va fi cea care va beneficia de prezența mării majorități a tinerilor care obținuseră aprobarea de a studia în altă țară.

²⁹ ANIC București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1384/1942, f. 2.